

ZER DA AXULARREN EKIDIN?

Gure egunotan arrera zabala egin diote euskal gazetalari batzuk itz gutxi ezagutu bati. Itz zaarra da, itz jatorra da euskeran. Gure egunkaria sortu berrietan bein baiño geiagotan irakurri izan dugu. Oraintzuen aldiz nik gaur plazara atera den euskal egunkari bakarrean irakurri dut, leenengo orrialdean ain zuzen: «Paktua ekiditeko azken aukera du gaur» dio, Naparroako ez dakit zein politikariak, bere alderdiak beste alderdi batekin elkar artzerik nai ez duen batek. Barruko orrialdeetan berriz dator itz bera. *Ekidin*, ona itz zaar jatorra delako ori. Beste askotan beste aditz-joko batzuetan irakurri izan dugu: *ekiditen*, *ekidingo* ere.

Itz zaarrak berritu edo berreskuratzea iñork ez luke gaizkitzat jo bear, itz jatorrak direnean, beintzat. Olako itzak berreskuratzea beti izango dugu obe Lécluse zenak *miseras divitias* esan zien itz arrotz asko geuretzea baiño.

Euskal idazle zaarren lanak berrargitaratzeak galduak edo oso eskuragaitzak zeuden altxor asko jarri du gaurko irakurleen eskuetan. Gaurko euskaldunek iñoiz baiño aukera ohea dute beren izkuntza sakonkiago ezagutu, jatorkiago idatzi eta aberatsago egiteko eta itz zaar asko plazara aterateko. Ez du ori, noski euskerak gaur bearren-bearren duena. Oraindio euskal-

dun askoren ezpainenetan, an edo emen, bizi bizirik dirauten itz jator asko ezagutu eta erabiltea ez ote du bearrago? Tamalez, norberak ezagunak ez dituen olako itz askotxo, nonbaiteko txokokeriak direlakoan edo, urrundu eta baztertzeraz errazegi jotzen dute askok geiagoko gabe.

Ez zen ezagutu gabea *Gero* liburuan irakurten den *ekidin* itz ori, gutxik ezagutzen batzuten ere. Gaur edozeinekin irakurri dezake ainbat edizio berritan, Lekuona zenak, Aita Villasantek, eta Euskaltzaindiak paratu edo eragindako edizioetan. Batez ere Aita Villasantek 1964n egindako erdal itzulpendun edizioak txit adierrazago eta onuratsuago egin du liburu orren irakurketa, eta emen aztertu nai genuen itz zaarra gaur euskal iztegiatara sartua dela dakusgu eta idazle bat baiño geiago asi da gazetarilanetan beinbat erabilten. Baiña ongi ulertu dute eta ongi ote darabilte?

Orra or nere kezkatxoa, orra nere zalantza, Aita Villasanteren omenezko liburu onetarako eskatu didaten lantxoan aztertu eta argitzen saiatu nai nukena.

Ekidin gaurko euskal-iztegi batzuetan

Itz au or zegoen amazazpigarren mendeko iru idazleen liburu banatan sartuta. Ala ere inork ez zuen jaso, ez iztegiatara aldatu zer den ez zer esan nai zuen argitzeko. Joan deneko mendean Harriet kalonjeak jaso zuen bere iztegi andian; baiña iztegi ori argitara gabe gelditu zen eta argitara gabe daukagu oraindio, eta iztegi gille askoren eskuetan ibilli den arren, *ekidin* ez du batek ere ezaguerazi. Joan den mendean, Aizkibekek ez zuen ezagutu. Gure mendean, Azkuek ere ez. Iparraldekoen artean, Lhande baliatu izan da iztegi orretaz, baiña ez dio *ekidin* itzari lekurik eman. Nabarmengarria Intxauspe kalonjeak egin zuena: 1864n *Geroko gero*-ren edizio berria egin zuenean, gero ikusiko dugunez, *ekidin*-i lotutako esaldiaren orde beste bat asmatu zuen. Bear bada itz ori ez zuen ulertu ere egin.

Azken urteotan Egoaldeko iztegi gilleek atera dituzten iztegietan eman zaio itz orri lenbiziko aldiz sarrera eta lekua:

leenik, *Diccionario Retana de autoridades del Euskera* delakoan, 1977n laugarren tomoan, Aita Plazido Mujikak erderatik euskerarako iztegiaren ez 1965ko ez 1973ko edizioetan ez zuen jaso; baiña bai euskeratik erderako iztegiaren 1981ko edizioan. An eman zitzaion gure gazetalarien lumetan artu duen esan-naia, *evitar*. Gero beste iztegi batzuk aurrerago joan dira. *HIZTEGIA BI MILA*, talde batek Xabier Kintanaren ardurapean aterakoak bi alaba eman zizkion: *ekidin ezina*=inevitable, eta *ekidingarri*=evitable 1984koan, eta *Euskararako Iztegiak*, au ere taldean egiña eta euskera utsezkoak, bi esaldi asmatu ditu adibidetzat eta argiagogarri: «ekidin iezaguzu, Jauna, zoritxar hau» bata, eta bestea: «pilotuaren trebetasunak eragotzi duen bidelarien heriotzeaz». Iztegi biotan Aita Plazido Mujikak emandako esan naia bera eman zaio itz oni.

Egoaldeko iztegi-gilleok ez dute inoiz zalantzarik izan *ekidin* orri buruz. Iparraldekoek egin ez dutena egitera ausartu dira, itza jaso ez eze, zer adierazten duen emateko. Iztegi auen ondoren erraz ulertzekoa da idazle batzuk begi ona eta abegi ona egin badiote. Baiña begi ona benetan izan duten ala ez beste kontu bat da. Ni ezezkoan nago. Retanarena delako *Diccionario* artan guk ez genion eman aipatu diren iztegiek emandako adierarik. Eta nere ustez besteok badaezpadako bidera jo badute, *Gero* liburuan bakarrik oiñarritu direla da. Ain zuzen, Aita Villasantek erderara itzulitako *Gero*-n aurkitu dute *ekidin evitar* itzulita eta or du itzulpen orrek iturria eta itz orrek ortik artu du aipatu diren iztegi-tarako bidea. Egia da Aita Villasantek ola itzuli zuela erdarara; baiña egia da baita ere Aita Villasantek bazituela eta badituela ortaz bere zalantzak baiño geiago. Bere *Axularren Hiztegia* lekuko. Ez dugu itz ori aurkitzen an; 1976n Arantzazun argitara eman zuen edizioan Axularren iztegia aberastu egin zuen beste itz mordo sartuta, eta an ere ez da *ekidin* ori ageri. Zer esan nai du orrek? Ez ziola itzultzaileak itz orri azalpen argirik ikusten; beraz zur jokatu zuen bere iztegiaren sartu ezaz. Naiago izan zuen *ekidin* ixildu badaezpadako azalpenik eman baiño. Axularren liburuan bertan, bein itzultzeko

arazoa bere gain artu zuenean, nola edo ala itzuli bearra zeukan eta testo ingurua gogoan artuz eta ari begira, ez zuen gaizki asmatu. Baiña itzulpen zeatza ote da, gero? Aintzakotzat artu dute iztegitille eta idazle batzuk eta bertatik onartu izan dute.

Ekidin beste idazle batzuetan

Orra, nik uste, itz onek Axularren Gero-tik gaurko iztegitara egin duen bidea. Testo batean eta itzulpen batean oiñarrituta egin dute ori egin dutenek. Zorionez badugu beste testorik eta beste iturririk itz ori zeatzago aztertzeko. Latiñezko esaera batek dionez, begiak baiño begiek geiago ikusten omen dute. Guk begi geiagoren laguntza badugu emen. Axularren mendean bertan ditugu bi idazle argi geiago emango digutenak, eta biak Sara ingurukoak dira, Axular bera bezala: Joannes Haramboure edo Haranburu, eta Kristobal Harizmendi. Haranburu «Devocino escuarra, miraila eta oracinotegua» liburuaren egillea da; 1635n atera zuen eta beste edizio bat izango zuen mende berean 1690ko urtean. Kristobal Harizmendik *Andre Mariaren hirur officio* liburua eman zuen argitara 1660n, eta gure mende onen asieran bi aldiz atera da plazara 1901n Vinsonek berrargitaraturik eta au berau *Hordago*-k eman digu 1978n. Berrargitaraldi auei dagokanez jakingarri eta gogoan artzekoa dela uste dut xeetasuntxo bat, alegia, edizio auek naasi samar egiñak direla; Vinson-ek ez zuela liburuaren ale osorik aurkitu eta liburua inprentan zeukala, Dogson-ek biali ziola Inglaterratik an aurkitutako ale oso baten berri Vinson-ek bear zituen orrialdeen kopiarekin; baiña Vinson-ek ez zuen alperrik galdu nai izan inprentan egiñik zeukan lana eta orrialde berriak azkenean erantsi zizkion guztiak batera.

Idazle bion testoak jarriko ditugu emen, ea argi geixeago ematen diguten; baiña bijoa leenik Axularrena berarena.

Axularren testoa (1642)

Bi andre gizonek pekaturik ez egiteko elkarrengandik ez aldentzeko izan dezaketen zailtasuna azpimarratu nai du idazleak

eta onela dio: «Lehen trebatuak izan, eroriak izan; lehen bezala elkarrekin egoiten, ibiltzen, mintzatzen; okhasinoak ere lehen bezala edo maizago presentatzen eta gerthatzen; gogo urri, aldatzen errax; *eta besteak ere behin berthatuz gero, ez falta ekidin*. Bada egiteko, bada zer pensa». (Azpimarraturik jarri dugu Intxauspe kalonjeak 1864ko edizioan kendu, kanpoan utzi eta onela aldatu zuena: «bihotza flako, haragia sento». Ulertzen ez zuelako egin ote zuen? Ez dezagun aaztu Xuberotarra zela).

Joannes Haranbururena (1635)

Idazle onek noiz pekatu mortala egin den aztertzen jakiteko argibideak eman nai dizkio pekatariari. Baldintza bat, besteak beste, pekatuari konsetimendua ematea da, eta konsentimendua iru motatakoa izan daiteke: *formala, virtuala eta interpretativa*. Noiz da azkenengo au? Interpretativa da zure nahira bekatua oroitean plazer hartzea eta plazer hura ez gibelatzea: gibela *ekidin* eta ez egin nahi, kontsentitu duzu» (137, 1690).

Kristobal Harizmendirena (1660)

Testo hau ere, Haranbururena bezala, pekatuak aztertzeke ikasbide gaiezkoa da. Vinson-ek (eta Hordagok) eraskiñean sortu dute. Oso laburra da, eta onako galdera oni erantzuteko sailtxoan dator: «Zer huts egin duzun Jainkoaren kontra? Ez enzun meta, eta bai ekidin errazki» (*Hirur Officio*, 192 orrialdean).

Haranbururen adibidea da ulerterrazena, noski. Haranburuk esan nahi izan duena argi dagoela dirudi: pekatua oroitzeaz atsegin artzea eragotzi, gibelatu eta atzera botatzea da kristauari dagokana, eta ori egin nai ez badu, kontsentitu duzu, atsegiñ ori berea egin du, baietza eman dio, onartu egin du. Harizmendiren kristauak meza entzun duen ala ori egin gabe erraz gelditu den, ez entzun egin duen aztertu bear du. Testo biotan *ekidin* ori erderara *evitar* itzultzeak ez du itxurarik: atsegiña gibelatu ekidin atsegiña artu gabe uztea edo utzi bearra da. Harizmendiren *meza ekidin* ori entzun gabe uztea da, egitekoa edo eginbearra zuena ez egitea, meza uts egitea da.

Axularren testoa falta ez da *ekidin gelditzen*, egiteko edo egin gabe gelditzen; egin bear zena faltarik ez egitea zen, baiña ez du *egikidin* egin gabe uzten, egin bear utsean uzten du, egin egiten du. *Ekidin* orrek egitekoa edo eginbearrekoa dan zerbait esan nai du.

Iru adibideok sartu genituen Retanarena delako iztegian itz onen adiera azaltzeko eta *egin* eta *-kidin* atzizkiaz osatutako itza delakoa esaten genuen, eta ez ain zuzen aditza.

Ekidin ez da aditza

Emen dugu gai onen kakoa. Ekidin ez da aditza, aditz bat erroan duen aditzondoa edo izenondoa baizik. *-Kidin* orrekin osatutako itzak ez dute ez deklinabiderik ez aditz-jokorik, beti soil-soillik agertu izan dira. Ez dezakegu aditza dalakotzat ez *ekiditen*, ez *ekidingo* ez *ekiditeko* asmatu, ez eta *ekidin du* edo *ekidin zuen*, eta olako aditz-jokorik.

Lafittek eman zigun gai au argitzeko bidea bere *Grammaire Basque*-ko 443 zenbakian. An eman zigun *-kizun* eta *-kidin* atzizkiaz eta aditzen baten erroaz osatzen diren izen-ondoan berri. Beti soillik erabiltekoak omen dira. Ez omen dira asko; gutxi batzuk baizik ez. *-Kidin* orrek gerotasuna edo gerokotasuna, zertakotasuna, eginbearrekoa edo egitekoa adiera omen du eta *egikidin* aipatu du olakoen artean bat, nere ustez *Ekidin* onen kidea. Beste bat Lafittek berak dakarrena, *ahatzkidin*, ahanztekoa. Aita Plazido Mujikak bere *Afijos vascos* lantxoan badakar beste bat: *salkidin*, saltzeko dagoena.

Laffittek esana, onelako itzak oso bakanak direla egia da. Literaturan beintzat oso gutxi ageri dira. Mende onetan 1901n il zen idazle batek, Diharassarrik, 1895koan bata bestearen ondoan olako iru itz sartu zituen *Mariaren haurren eskuliburuan*, 312garren orrialdean. Retanarena delako Iztegian sartuak daude; baiña bere testo inguruan obeto ulertuko delakoan eman osoago eman nai dut: «Zeruan, dohatsuen begiak, belharriak, bihotza, gogoia, hitz batez arima eta gorphutza asean bezala egonen

dire. Asean, bainan beti *barkidin*, beti kasik *jankidin* eta *edankidin!* Alegia, asean dauden arren, jatekorik, artzekorik eta edatekorik badutela noiz nahi artzeko, jateko eta edateko». Texto onetan ere ikusten denez, itzok ez dute beren itxura aldatzen; ez dute aditz-laguntzaillerik ez beste aditz-jokorik ez deklinabiderik; eta Lafittek esan zuen arabera, geroko dena edo gero egitekoa edo eginbearrekoa dena, zer edo zertako dena eta eginbearreko zerbait adierazten dute. Ala, esan dezagun berriz, *falta ekidin*, falta egiteke, egiteko edo egin gabe izango litzateke eta *falta ez ekidin* falta egitea da; meza *ekidin* meza ez entzutea edo entzun gabe uztea da, eta pekatuzko atsegiña *ekidin nai eza*, ari norbere nahira leku ematea, artan konsentitzea da. Eta esaldi guztiotan izenondo edo aditzondo gelditzen da, ikuturik gabe, bere soillean.

Eta orretan uzten dugu asieran egindako galderari erantzuna. Aita Villasantek ez zuen gaizki ere askatu or aurkitu zuen korapilloa. Axularrek esan nahi zuenari antz ematen jakin du. Beste itzen batera jo zezakean bear bada eta ez *evitar* erdal itzera. Baina Axularren Hiztegian ekidin sartu ez duenean, bere salantzak salatu ditu. Ez dute jokabide bardiñera jo aipatu ditugun iztegitik eta gazetalariek. Eta or jarri dute plazara bidean oso badaezpadako aditza delako ori. Euskaldunok ez dugu olako itzik gaurkotu bearrik. *Ekidin* euskerazko itz zaarra eta jatorra da baiña, ez dugu eskubiderik literaturak, gramatikalariek eta erriak eman dioten adieratik eta lekutik aterateko. Errian bizirik diraute beste itz askok eta tamalez ez ditugu oraingo idazleen lanetan ikusten.

Lino Akesolo